

==== Papp István =====

/// Két világ találkozása

Budapestről kitelepítettek Csorváson

(I. rész¹)

1959 késő telén és kora tavaszán a Békés Megyei Rendőrfőkapitányság Orosházi Politikai Kirendeltségének munkatársai egymás után gépeltették le a járáshoz tartozó települések ún. operatív jellemzéseit. A cél aligha lehetett más, mint hogy a kollektívizálás végső hullámának megindulása előtt az állambiztonság átfogó képpel rendelkezzen a falvak múltjáról és jelenéről, elsősorban persze azokról a személyekről, akik vélt vagy valós veszélyt jelenhettek a küszöbönálló téjeszesítés során. Az egységes sablon szerint készült összefoglalókban kiemelten tárgyalták az 1945 utáni közelmúlt eseményeit, így az 1951 és 1953 közötti kitelepítések kérdéskörét. Békés megye számos pontjára érkeztek a fővárost elhagyni kényszerülők, az Orosházi járáson belül négy falu fogadott kitelepített embereket. Nem tudni, miért, de Kardoskút kapcsán nem esett szó a Budapestről betelepítettekről, ám a három másik településnél röviden értékelték e politikai-rendészeti akció eredményét. Csanádapáca esetében a jelentést összeállító Kocsis Lőrinc és Paulik Mihály rendőr főhadnagyként úgy vélték, hogy a Budapestről érkező „deklasszált elemek”, többek között *„hivatásos katonatisztek, tábormokok, miniszteri tanácsok, és más exponált személyek [...] általában a kulák-ságnál kaptak elhelyezést, s igen jól összelepedtek a faluba lévő kulákokkal”*.² A Gerendást feltérképező Lachata István rendőr főhadnagy a *„kulákokhoz és jobbmódú középparasztokhoz”* elhelyezett *„fasiszta személyek”* magatartását szintén nem tartotta megfelelőnek, mivel az *„ilyen személyek úgy az ellenséges magatartásukkal mint érintkezés formájában, fertőzték a községet”*.³

Legbővebben a csorvási állapotokról tájékozódhattak a jelentést készítő rendőrtisztek felettesei. Állambiztonsági szaknyelven szólva a községet mint objektumot

1 == A tanulmány második részét a következő, 2026. évi 2. számunkban közöljük.

2 == ÁBTL 3.1.5. O-14980. 169. Csanádapáca község operatív jellemzése, 1959. február 28.
Az állambiztonsági forrásokat minden esetben betűhíven idézem.

3 == ÁBTL 3.1.5. O-14980. 212. Gerendás község operatív jellemzése, 1959. január 20.

„tartó”, vagyis az ott élők politikai megbízhatóságát ellenőrző vagy legalábbis erre törekvő Lachata István értékes bepillantást adott annak a két évnek a történetébe, amíg a Budáról és Pestről kitelepített családok e Békés megyei faluban éltek. A fent említetteknel hosszabb szöveget teljes terjedelmében idézem, mivel ez képezi tanulmányom kiindulópontját is:

„Az 1951-es évben Budapestről 118 fő lett kitelepítve a községbe. A kitelepített személyek főleg kulákoknál lettek elhelyezve, kisebb számban pedig középparasztoknál lettek elhelyezve. A kitelepített személyek nagyban fertőzték a község lakosságának azon rétegeit, akik [a] demokráciával szemben lojálisán gondolkodtak. A kitelepített fasiszta személyek csak hamar magukra találtak és több összejövetelt rendeztek más-más helyen. A hozzátartozóival [sic!] kapcsolatot tartottak azok rendszeresen eljártak hozzájuk. Ezek közül nagyon gyanús személy volt dr. Urbanovicz (Gedeon) Zoltán volt Futura⁴ vezérigazgató.

A kitelepített személyek az 1953-as kormányrendelet alapján valamennyien a községből eltávoztak és nagyobb része a régi lakhelyükre vagy környékére távoztak [sic!]. Közülük néhány személy később hagyta el a községet. Közülük jelenleg egy személy sem tartózkodik a községben. Tudomásunk szerint a községben kapcsolatot nem tartanak senkivel.”⁵

A főhadnagy összegzése két szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt a szakirodalomban és a visszaemlékezésekben⁶ rögzült képpel szemben arra utalt, hogy a kitelepített, jórészt középosztálybeli családok tagjai nem csupán a falusi elit csúcsán lévő módosabb paraszttal, hanem másokkal, feltehetően szegényebb, gazdasági és műveltségi státusz szempontjából depriváltabb emberekkel is szorosabb viszonyt alakíthattak ki. Másrészt a kemény tényeket illetően is tévedett az operatív tiszt, mivel jócskán alábecsülte a Csorvársra kitelepítettek számát, illetve pontatlanul állította, hogy a jellemzés időpontjában már senki sem élt a faluban az 1951-ben oda érkezettek közül. Ám ezeknél fontosabb, hogy a politikai rendőrség legalább a maga számára bevallotta, legalábbis ebben az esetben, hogy a kitelepítési akció éppen ellentétes hatást ért el, mint amit vártak: az egymástól gondolkodásban, műveltségben, mentalitásban eléggé különböző emberek képesek voltak közös nevezőt találni, valamiféle együttműködést kialakítani. Persze nem szabad felednünk azt az alapvető tanulságot, amelyet a háború utáni kitelepítések szakirodalmában úttörőnek számító munka szociológus szerzői megfogalmaztak: „A fennmaradt dokumentumok és a személyes visszaemlékezések egyaránt arról vallanak, hogy nem létezett tipikus kitelepített-élethelyzet.”⁷

4 = = A Futura Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Részvénytársaságot 1919-ben alapították a gabonakereskedelem ügyeinek intézésére.

5 = = ÁBTL 3.1.5. O-14980. 183–184. Csorvás község operatív jellemzése, 1959. március 18.

6 = = Dessewffy–Szántó, 1989: 114.; Palasik, 2018: 32.; Széchenyi, 2015: 300.

7 = = Dessewffy–Szántó, 1989: 112.

Ebből adódóan nem arra keresem a választ, hogy kik és miért kerültek Csorvásra, ebbe a Békés megyei faluba, s hogy miként emlékeznek személyes élettörténetükön belül a kitelepítés éveire. Sokkal inkább az érkezők és az őket fogadók közötti *interakciók* érdekelnek. Ezért fontosnak tartom, hogy felvázoljam milyen gazdasági és társadalmi viszonyok jellemezték Csorvást, milyen konfliktusok támadtak az egyik napról a másikra megjelenő idegenek csoportjával, s hogyan juthattak el a feszültségek feloldásáig, sőt odáig, hogy jelen tudásunk szerint a kitelepítettek közül ketten is huzamosabb ideig helyben maradtak. Az eddigi szakirodalmi nézőpontot igyekszem kitágítani: a kitelepítés nem csupán a Budapestről távozni kényszerülők, hanem a *befogadó települések lakosságának* története is.⁸ Ennek révén a korabeli magyar társadalom olyan szereplői kerültek közel egymáshoz, akik más esetben valószínűleg sohasem találkoztak volna. Terézvárosi ügyvédek, pasaréti orvosok, rózsadombi katonatisztek és családtagjaik beszéltek, csereberéltek, üzleteltek, összevesztek és kibékültek tanyasi parasztgazdákkal, faluszéli kubikosokkal, ingázó munkásokkal, fejkendősnénikkel és csizmás, bagózó földművesekkel. Két, egymástól mind földrajzilag, mind életmódjában, mind észjárásában igen messze eső világ találkozása volt ez. Ezért tartottam indokoltnak, hogy írásom címében kölcsönvegyem azt a metaforát, amelyet a nemzetközi szakirodalomban Amerika felfedezése helyett szokás használni: két földrész, sőt két világ találkozását.⁹

Ám nem csupán történettudományi párhuzamok miatt tartom helyesnek és pontosnak ezt a megközelítést, ugyanerre ösztönzött a számos esetben kíméletlenül pontosan fogalmazó Németh László egyik kéziratban maradt, végül csupán 2011-ben publikált tanulmánya is. Az író az 1956-os forradalomról adott áttekinthető képet, s ennek előzményei között kitért a kitelepítéssel járó társadalmi mozgásokra is: „De ha a politikai demokráciát ez a rendszer el is nyomta – a társadalmat akaratlanul is elősegítette. Maguk a vezetők messze a nép fölött, fegyveres örök övezte függőkertekben laktak, s csodás autókon siklottak el a tanácskozó helyeikre a tömegek között, de a társadalom többi része sokkal közelebb került egymáshoz, mint akármikor. Az a réteg, amely az államot a Horthy-korszak alatt vezette, szétszóródott: egy része elpusztult, a másik külföldre menekült, a harmadik igyekezett elvegyülni az ismeretlenségben. A javát már az előző korban elfogta a büntudat – a deportálásban megis-

8 = = A lokális nézőpont használata, a kitelepítés folyamatának az érkezők és a helyben élők közös történeteként való értelmezése eddig csupán egyetlen alkalommal jelent meg, Erdész Ádám mintaszerű tanulmányában, amely a mezőberényi eseményeket dolgozta fel. Lásd Erdész, 2018. Az összegzés elkészítését nagyban segítette ez a kitelepítés történetével foglalkozó helytörténeti munka, melynek során mindkét fél visszaemlékezéseit gyűjtötték.

9 = = Míg korábban teljes természetességgel Amerika Kolumbusz Kristóf általi felfedezése rögzült a köztudatban és a történeti irodalomban, néhány évtizede, latin-amerikai hatásra, sokkal inkább a „két világ találkozása” megnevezés honosodott meg a hispanisztikai szakirodalomban. Anderle, 1998: 29.

merték a magyar nép emberségét, jó szívet – s persze ők is igyekeztek másképp viselkedni, mint alispán vagy tábornok korukban.”¹⁰

Természetesen e vizsgálatot könnyebb célként kitűzni, mint sikerre vinni, hiszen jogos kérdés, hogy milyen források alapján szeretném a csorvásiak tapasztalatait, benyomásait megismerni. Egy korábbi írásomban már megpróbáltam egy katonatisztból lett festőművész életúján keresztül és a csorvási helytörténeti gyűjteményben megmaradt alkotásai segítségével más olvasatát adni a kitelepítés történetének.¹¹ Ez alkalommal alapvetően a tanácsi és a belügyi iratanyagra támaszkodva szeretném a kitelepítés csorvási nézőpontját megvilágítani.

A helyi tanácsok dokumentációja tartogat még meglepetéseket a Rákosi- és a Kádár-korszak tekintetében. Az államszocializmus időszakának falusi társadalmát vizsgáló, időrendben egyik első történeti-szociográfiai tanulmány szerzője főképpen a helyi apparátusok túlterheltségét, csekély döntési jogkörét, a választott tanács tagok passzivitását, a lokális érdekképviselet erősen korlátozott voltát hangsúlyozta,¹² ám a csorvási tanácsülések és a tanács végrehajtó bizottságának jegyzőkönyvei másról is árulkodnak. Előzetes várakozásaimhoz képest egy konfliktusokkal, vitákkal, problémákkal, összeütközésekkel terhelt falu képe rajzolódik ki, emellett a hivatalos iratanyagból a Budapestről kitelepített családokra vonatkozó ismereteink is jelentősen gyarapodnak. Az így felsejlő képet szeretném kiegészíteni azokkal az információkkal, amelyek a fővárosból Csorvásra költözők emlékezeiből a helyi társadalomra vonatkozóan kiszűrhetők vagy más falvak eseteivel párhuzamba állíthatók.

== A kitelepítés előtti falu

A mai – vagy úgy is mondhatnánk, hogy az újkori – Csorvás Békés megye középső sávjában, a 44-es számú főútvonal mentén, Békéscsabától 25 kilométerre nyugatra, Orosházától 15 kilométerre keletre fekszik. Vasúton is megközelíthető, 1871-ben nyitották meg a Szeged és Nagyvárad közötti keskeny nyomtávú pályát, amelyen a mai napig egy sínpáron közlekednek a vonatok. A kitelepítettek nagyjából fél nap alatt juthattak el Csorvásra a magdolnavárosi pályaudvarról. A kitűnő minőségű, homokos földön már a középkorban falu létesült, amely azonban 1596-ban, a tizenöt éves háború során az Erdélyből érkező tatár csapatok dúlásának esett áldozatul.¹³ A török kiűzését követő újjáépítésből, pontosabban a szinte Békés megye egészét érintő újraterelítésből kimaradt ez a vidék: sokáig csak Csorvás pusztaként szerepelt a kataszteri térképeken. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés eredményeként a területen fele részben a Wenckheim család grófi ága, illetve Gyula városa osztozott. Végül az 1848-as jobbágyfelszabadítást, illetve az 1853-as úrbéri pátentet követő legelőelkülönítés és tagosítás nyomán született meg az újkori Csorvás, a középkori épületek

10 == Németh, 2011: 8.

11 == Papp, 2016.

12 == Valuch, 1988: 49–56.

13 == Szabó I. (szerk.), 1987: 15.

romjaitól keletre.¹⁴ 1857. december 3-án kötötték meg az egyezséget, amely szerint hivatalosan elszakadtak Gyulától, s ezt követően indult meg a sakktáblaszerű, szabályos telkek kiosztásával Csorvás önálló élete.¹⁵

A lakosság növekedése nem az ország messzi vidékeiről vagy éppen külföldről érkező telepeseknek volt köszönhető, mint a XVIII. század folyamán, hanem a megyén belüli demográfiai folyamatok hatottak így. A túlnépesedéssel küszködő mezővárosokból a fiatal, munkabíró korosztályok számára az önálló egzisztencia teremtésének egyik útját jelentette a vonzáskörzetbe tartozó falvakba költözés. Így Csorvás lakosságának zöme Békéscsabáról, Gyuláról és Orosházáról származott, s a kezdeti lassú emelkedés 1880 és 1910 között felgyorsult, hiszen a népesség 44%-kal gyarapodott, közel 5700 főre.¹⁶ A falu sok-sok lakója jelentős részben valamelyik nagyobb uradalomban vállalt munkát, így a gazdasági cselédség sorát gyarapította. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a népesség egyhatoda, 1130 fő élt a kilenc nagyobb major területén. A 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokállomány az 1935-ös mezőgazdasági üzemstatisztikai összeírás szerint Csorvás határának 51,5%-át tette ki, ami azt jelenti, hogy a Nagyatádi-féle földreform nyomán közel 10%-kal csökkent a nagybirtok aránya.¹⁷ Bár a község a két világháború között saját Iparos Körrel és Kereskedelmi Körrel is rendelkezett, a két testületben tömörülő mesterek és kiskereskedők együttes száma sem érte el a 200 főt, így túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a második világháború hajnalán Csorvás az országos átlagot jelentősen meghaladó mértékben számított agrártelepülésnek. A faluban a nagybirtok dominált, legbefolyásosabb tulajdonosoknak a négy nagyobb uradalmat és három kúriát, illetve kisebb kastélyt építtető Wenckheim család tagjai számítottak. Legnagyobb adófizetőként meghatározó szerepet játszottak a helyi képviselő-testületben, ipari vasutat építtettek, támogatták a katolikus egyházközséget és a cserkészcsapatot, valamint kiemelten a plébánia építését. A meghatározó szerepnek azonban voltak korlátai: ezt jelzi, hogy 1937-ben az egyháztanács elutasította gróf Wenckheim Sándor kérését, hogy saját családi kriptát létesíthessen az Avilai Nagy Szent Teréz-plébániatemplomban. Indokként azt hozták fel, hogy a gróf nem volt kegyura a templomnak, így szándéka nem valósítható meg.¹⁸

A társadalmi tagoltság nem párosult nemzetiségi tarkasággal: mivel Csorvást nem a XVIII. században a megye határain kívülről érkező szlovák és német telepések alapították, nem volt olyan nagyobb homogén közösség, amely identitását erőteljesen őrizte volna. Németek és románok elenyészően kis számban éltek itt, míg a leginkább Békéscsabáról érkezők szlovákok aránya az 1900-as 14,6%-ról 1930-ra 4,7%-ra

14 == Karácsonyi, 1896: 70.

15 == Szabó I. (szerk.), 1987: 18.

16 == Szabó F., 2008: 245.

17 == Szabó I. (szerk.), 1987: 35, 37.

18 == Kasuba, 2010: 174.

csökkent, vagyis a hivatalos népszámlálási adatok alapján a mindennapos asszimiláció elég gyorsnak volt mondható.¹⁹ Féja Géza népi szociográfiája, a *Viharsarok* 1937-es megjelenését követő évtized erőszakos demográfiai folyamatai, leszámítva a második világháborús harctéri veszteséget, kisebb mértékben érintették Csorvást, mint más békési településeket. A holokauszt során 33 polgárát veszítette el a falu, a németek kitelepítése két embert érintett, a csehszlovák–magyar lakosságcsere során pedig 151 fő, tehát a népesség 2%-a volt kénytelen áttelepülni.²⁰ Vagyis az alapvetően agrárjellegű Csorváson a lakosság nemzetiségi szempontból homogénnek volt mondható; ha élt is a családok egy részében a szlovák származás etnikai tudata, ennek nem mutatkozott meg az önálló társadalomszervező ereje. Felekezeti szempontból az 1949-es népszámlálás adatai szerint a római katolikusok tették ki a helyben élők 54%-át, az evangélikus egyházhoz közel 32%-uk tartozott, míg a reformátusokhoz a 12%-uk.²¹ A katolikusok meghatározó súlyát a Wenckheim család jelenléte, illetve az oktatásban játszott szerepük erősítette: 1908-tól a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek tanítórend oktatta az uradalmi cselédek gyermekeit, egészen az iskolák 1948-as államosításáig.

Adódik a kérdés, hogy az előbbieken felvázolt, rövid társadalomtörténeti képből milyen következtetések vonhatók le a csorvásiak és a kitelepítettek viszonyával összefüggésben. Mivel ezt a problémát ilyen nézőpontból nemigen vizsgálták, bizonytalan válaszaink lehetnek. Összehasonlításként érdemes felidézni egy másik békési település példáját. Erdész Ádám a Mezőberénybe kitelepítettek és a helyben élők jó kapcsolatát két tényezővel magyarázta: egyrészt a hármass nemzeti és vallási tagoltság a XIX. században a rotációs alapon nyugvó önkormányzat modelljét teremtette meg, vagyis az *„etnikai és felekezeti sokszínűség miatt a másféle emberekkel való együttélésben is gyakorlatot szereztek a község lakói”*.²² Másrészt úgy vélte, hogy a kitelepítettek és az őket befogadó, kuláknak minősített emberek gondolkodásukban is közel álltak egymáshoz: *„A két háború közötti felső középosztály és a birtokos parasztság nagyjából ugyanazt a társadalmi és politikai értékrendet vallotta: magántulajdonon alapuló, jobbiztonságot garantáló ország állampolgárai szerettek volna lenni.”*²³ Ez finomításra érdemes magyarázat, amelyet néhány oldallal később részben maga Erdész korrigált, amikor így fogalmazott: *„Ha közelebbről megnézzük a kitelepítésre ítélt népes csoportjának egykorú társadalmi hely-*

19 == Virágh, 1993: 39–40.

20 == Az adatok forrása a Pro-Urbe Osorvás Egyesület által működtetett helytörténeti honlap, melyet Kasuba István szerkeszt. <https://csorvastortenete.gportal.hu/gin-dex.php?pg=33764178> (utolsó letöltés: 2021. augusztus 4.).

21 == 1949. évi népszámlálás, 31.

22 == Erdész, 2018: 98. A nemzetiségi alapú önkormányzatra Csorvás anyatelepülése, a magyarok, németek és románok által lakott Gyula is jó példával szolgált. Kósa, é. n. 183.

23 == Erdész, 2018: 88.

zetét, lényegesen differenciáltabb képet kapunk. A hajdani felső középosztály tagjainak anyagi helyzete erre az időszakra megrendült, nem kevesen megélhetési gondokkal küzdöttek.”²⁴

Mint ahogy megváltozott a korszak szóhasználatában kuláknak nevezett nagygazda réteg anyagi helyzete is, ráadásul Csorváson ez a társadalmi réteg eleve nem volt túlságosan számottevőnek mondható. Az 1935-ös üzemmstatistikai összeírás szerint III fő rendelkezett 20 és 100 katasztrális hold közötti földbirtokkal, vagy bérelt ugyanekkora területet. Számuk az 1948 őszen kezdődő jogi, gazdasági és rendészeti nyomásgyakorlás folytán nyilvánvalóan komoly mértékben csökkent. Bár önmagában nem perdöntő bizonyíték, mégis árulkodó, hogy az 1959-es operatív jellemzésben csupán hét embert soroltak a kulák kategóriába az ellenségesnek minősített személyek közül.²⁵ Ráadásul a Csorvást ellenőrző operatív tiszt idézett jelentésében éppen arról panaszkodott, hogy kitelepített személyek a „*demokráciával szemben lojális*”, tehát a rendszer önképe szerint a kis- és szegényparaszti származású embereket „*fertőzték meg*”. Magyarán, velük beszélgettek, dolgoztak, éltek együtt mindennapjaikat.

Mielőtt rátérnék a kitelepítés helyi történetének ismertetésére, az 1945 és 1951 közötti változások kapcsán két fontos dologra szeretnék rávilágítani. Az 1945-ös földosztás révén megszűnt a Csorvás életét addig alapjaiban meghatározó nagybirtok; ennek jelentőségét aligha kell részletezni. Viszont az ugyanezen év őszen tartott, a politikai tagoltságot tisztán megmutató nemzetgyűlési választások az országostól nagyon eltérő eredményt hoztak. Míg a Független Kisgazdapárt az egész országot tekintve a voksok több mint 57%-át szerezte meg, addig Csorváson csak kicsivel kapott többet 33%-nál. A földosztást választási propagandája középpontjába állító Magyar Kommunista Párt 3,5%-kal múlta felül itt az országos eredményét, míg a Nemzeti Parasztpárt nem egészen 2%-kal szerzett többet annál. Az 1945-ös választások egyértelmű nyertese Csorváson a Szociáldemokrata Párt volt, a voksok majdnem 37%-ával.²⁶ Ez nem csupán a szociáldemokrácia városi pártként történő aposztrofálását, netán vidéki gyökértelenségét hangoztató felületes nézetek újragondolására int, hanem arról is árulkodhat, hogy a földosztás révén megvalósuló kistulajdonosi kapitalizmusnak, kispolgári létnek komoly társadalmi támogatottsága volt a békési faluban. Ám ez helyben elsősorban nem a kisgazdák, hanem a minden jel szerint komoly szervezeti háttérrel és hagyományokkal bíró szocdemek támogatásában mutatkozott meg.

24 == Erdész, 2018: 91.

25 == ÁBTL 3.15. O-14980. 192–193. Csorvás község operatív jellemzése, 1959. március 18. Arra, hogy hivatalosan ekkor már nem létezett a kulák mint ellenséges kategória, s ha mégis létezett, hogyan birtokolhatott valaki papíron 51 vagy 64 katasztrális holdat, nem térek ki. E kérdések megválaszolása az állambiztonság operatív nyilvántartásáról árul el igen sokat.

26 == Szabó I. (szerk.), 1987: 61.

Azt is érdemes hangsúlyozni, hogy bár 1949-ben Csorváson is megalakult az első termelőszövetkezet, sőt gépállomás, és állami gazdaság is létesült, ez mégsem érintette érdemben a paraszti lakosság területi megoszlását. A kitelepítés időpontjában a csorvásiak 44%-a a falu magján kívül, vagyis egykori uradalmi majorokban és tanyákon élt.²⁷ (A település határában hivatalosan 16 külterületi lakott helyet tartottak számon.²⁸) Mindezt azért is fontos kiemelni, mert a szétagolt településszerkezet önmagában is jelentősen megnehezítette a politikai rendőrség tevékenységét, példának okáért szinte lehetetlenné vált ügynöki megfigyelés révén egy-egy kitelepített szemmel tartása.²⁹ Voltaképpen öngólt lőttek a belügyi szervek, hiszen a sűrűn lakott, eleven városi hálózatok megfigyelése nyilvánvalóan sokkal egyszerűbben működött. A falu központjától messze eső tanyákon élő kitelepítettek egyszerre voltak elvágyva a civilizáció áldásaitól és átkaitól. Ezt is érdemes mérlegre tennünk a helyi lakosság és az ide érkezők viszonyának elemzésekor.

== A csorvási tanács, a kitelepítettek sorsának intézője

Bár a kitelepített személyekre vonatkozó iratanyagot az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára őrzi, a folyamatban a korabeli politikai rendőrség, vagyis az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) mellékes szerepet játszott. A Belügyminisztériumon belül önálló irányító csoport létesült, amely a budapesti helyszínt felügyelte, illetve később az esetleges mentesítéseket, áttelepüléseket engedélyezte. Házi Árpád belügyminiszternek kellett értesítenie a fogadó megyék végrehajtó bizottságainak elnökeit, a megyei rendőrkapitányokat és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megyei első titkárait (a párt- és állami jogkörök ily módon összekeveredtek, mint oly sok esetben), Péter Gábor pedig az ÁVH megyei vezetőit tájékoztatta.³⁰ A témával foglalkozó szakirodalomban rendre előkerül, hogy a Budapestről való kitiltással egy időben a megyei tanácsoknak kellett a szóba jöhető új lakóhelyeket kijelölniük, vagyis az osztályidegennek tartott helyi befogadókat és lakásaikat (házaikat, tanyáikat) felmérniük. Ezt annyiban érdemes pontosítani, hogy a kényszerlakóhelyek felmérése és kijelölése már korábban megtörtént, mivel a kitiltásról szóló határozatban már fel kellett tüntetni az új címet is (a csorvási esetek is alátámasztják ezt a megállapítást). A nyomtatványokon lévő címekre, egy-egy szobához rendelte hozzá a Belügyminisztérium a fővárosból beköltöztetendő emberek nevét. A véghatározatot az egyes kerületi rendőrségek kézbesítették. Ezzel párhuzamosan a befogadásra ítélt családoknak is küldtek egy határozatot arról, hogy kik érkeznek hozzájuk, míg az irat alsó részét Budapestre postázták, és a kitelepített családdal tudatták, mekkora

27 == Uo. 64.

28 == Virágh, 1993: 39.

29 == Erre példaként lásd a Jászboldogházától 12 km-re lévő tanyára kitelepített egykori igazságügyminiszter, Mikecz Ödön esetét. Takács, 2018: 265–272.

30 == Palasik, 2018: 26.

szobába kerülnek.³¹ Utolsó lépésként a kitelepítési határozatok kiküldésével egy időben a megyei tanácsokkal is közölték, hogy kik és mikor érkeznek a területükre.

Ha egy pillanatra eltekintünk a kitelepítés folyamatának erkölcsi mozzanatairól, akkor is nyilvánvalóvá válik, hogy csupán egy jól működő, professzionális, megbízhatóan kommunikáló államapparátus tudta volna a folyamatot levezényelni. A Rákosi-korszak párt- és tanácsi testületei szakmai hiányosságokkal küzdő, gyorsan változó, gyakran homályos és ellentmondásos politikai elvárásoknak megfelelni igyekvő, általában népszerűtlen, az információkat késve megkapó és tovább adó szervezetek voltak, s ehhez társult még a diktatúra represszív természete. Ezek után aligha meglepő, hogy csupán a kitelepítések kezdete után öt héttel küldött Rudas György rendőr alezredes a Belügyminisztérium nevében a megyei tanácselnököknek egy összefoglaló direktívát, amely az egész folyamatot szabályozta.³² Ebből a dokumentumból kiviláglik, hogy a kitelepítés kezdeti szakaszában a bürokratikus döntési mechanizmus kulcsszereplői országos és megyei szinten helyezkedtek el, a községi tanácsoknak rendkívül csekély szerep jutott. A megyei tanács küldte el a lakásbeutaló véghatározatokat a helyi lakosoknak, ez a testület gondoskodott a vonaton érkezők elszállításáról a kijelölt kényszerlakhelyre, és ugyancsak a megyei tanács dönthetett a megyén belüli átköltözésről.

A helyi tanácsok számára csupán két feladatot határoztak meg. Egyrészt a kitelepített családok számára munkahelyről kellett gondoskodniuk. A munkavállalás hivatalosan és a visszaemlékezések tanúsága szerint sem volt kötelező, de a létfenntartás, a közösségbe való beilleszkedés és az új élet kereteinek kialakítása nyilvánvalóan megkívánta. Másrészt mindennap délelőtt tíz óráig be kellett számolni az adott községnek a Belügyminisztérium központi vonalán a kitelepítettek hangulatáról.³³

Mindebből úgy tűnik, hogy az államhatalom a mielőbbi gyors lebonyolításban volt érdekelt, illetve abban, hogy lehetőleg minél jobban megnehezítse az esetleges visszatérést. Ebből adódóan magukra hagyta az államigazgatás legalsó szintjén található, számos esetben tényleg csupán helyi végrehajtó szervként működő tanácsokat, ezeknek kellett szembenézniük a kitelepítettek és az őket fogadók mindennapos ügyes-bajos dolgaival. Másfelől ez az érdektelenség mégiscsak felértékelte, megemelte a helyi tanácsi apparátus, tágabb értelemben véve a helyi elitek felelősségét és cselekvési körét. A magyar történelemből jól ismert helyzet állt elő: az egyértelmű és világos jogi szabályozás helyett igen sok minden azon fordult meg, mennyire voltak jó- vagy rosszindulatúak azok, akik helyben valamilyen adminisztratív hatalommal bírtak. Éppen ezért úgy vélem, hogy fontos áttekinteni a korszak ta-

31 = = Uo. 32.

32 = = Uo. 36–37.

33 = = Egyetlen példát ismerek ilyen források meglétére és elemzésére. Kis-Kapin Róbert a Szabolcs-Szatmár megyei Gyulaháza esetében találta meg a Kisvárdai Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága elnöke által küldött beszámolókat. Lásd Kis-Kapin, 2018: 236–237.

nácsülési és a tanács végrehajtó bizottsági üléseinek iratanyagát, mert sok mindent elárulhat a csorvásiak és a Budapestről érkezők viszonyáról.

A helyi tanácsok felállításáról az 1950. I. törvény rendelkezett, s ugyanebben az évben külön törvényerejű rendeletben (1950. évi 31. tvr.) rendelkeztek a tanácsstagok választásáról. Ez alapján tartották az első választásokat 1950. október 22-én, amely lényegében nem állt másból, mint a Magyar Nemzeti Függetlenségi Népfront jelöltjeit tartalmazó lista elfogadásából vagy elvetéséből. A tanácsok testületi szervek voltak, élükön a tanácselnökkel és a tanácselnök-helyettessel. Két tanácsülés között a jóval szűkebb létszámú végrehajtó bizottság ülésezett. A tanácsokat a törvény az államhatalom helyi szerveként határozta meg, amelyek részben a felülről kapott rendeleteket, utasításokat hajtották végre, részben pedig szakigazgatási feladatokat láttak el. Emellett tömegszervezetként a lakosságot kellett ösztönözniük a különböző állami és társadalmi feladatok aktív megvalósítására.³⁴

A korszakot tárgyaló munkák általában a helyi, jelen esetben a községi tanácsok rendkívül szűk mozgásterét, kvázi eszköztelenségét hangsúlyozzák, kiemelve a költségvetési források korlátozottságát, illetve a járási és a megyei szerveknek való direkt alárendeltséget. Ez a jellemzés két ponton egészíthető ki, ami Csorvás esetében is megmagyaráz bizonyos folyamatokat. Egyrészt az állami szabályozás sohasem lehet teljes, mindig vannak olyan ügyek, amelyekre vonatkozóan nincs központi utasítás, s amelyekről akár az idő múlása vagy más körülmények miatt gyorsan és helyben kell dönteni. Másrészt nem is feltétlenül akar az állam mindent szabályozni, ahogyan ez a kitelepítettek sorsa kapcsán világosan kiderül. Ráadásul sok esetben mérlegelés kérdése, hogy mi minősül szakigazgatási teendőnek, mit lehet elintézni egy adott közigazgatási eljáráson belül vagy azon kívül. Vagyis a szabályozás hiányossága, elégtelensége vagy ellentmondásossága önmagában is tágította a helyi hatóságok mozgásterét. A tanácsok és a nagyobb súllyal bíró végrehajtó bizottságok tagjai is a Népfront listájáról kerültek be, ami azt jelentette, hogy mindig akadtak nem párttag tanácsstagok, akár az egykori koalíciós pártokhoz tartozók, akár azon kívüliek. Ugyanakkor foglalkozás, lakóhely, iskolai végzettség tekintetében sem jelentettek a tanácsok homogén testületeket. Ráadásul azt sem szabad felednünk, hogy minél közelebb van egy államigazgatási/hatalmi szerv a társadalom mindennapjaihoz, annál direkter találkozik a helyben élők véleményével, másképpen szólva, annál jobban érzékeli a közhangulatot. 1959, tehát a végső kollektivizálási hullám megindulása előtt szép számmal kerültek be a községi tanácsokba dolgozó parasztnak minősített, helyi szinten komolyabb magántulajdonnal bíró, saját földjükön gazdálkodó emberek, akik a hivatalos agrárpolitikától eltérő szemlélettel bírtak.

1950-ben négy nappal a választásokat – bár jelen esetben a szavazás kifejezés a pontosabb és a valóságnak megfelelő – követően került sor a Földművelésügyi Minisztérium

34 == Mikó, 2017: 30–31.

Kultúrtermében a Csorvási Községi Tanács alakuló ülésére.³⁵ Ez alkalommal a Választási Bizottság, a Magyar Függetlenségi Népfront, a Járási Tanács küldötte, valamint a megválasztott tanácsstagok és póttagok szorongtak a helyiségben. Elsőként Bencsik Andrásné, a Választási Bizottság elnöke kapott szót, aki az országosan ismert számokat tükröző eredményeket jelentett be. A választásra jogosult csorvásiak 97,4%-a jelent meg az urnáknál, közülük 99,1% adott le érvényes voksot, 99,8%-uk a Magyar Függetlenségi Népfront listáját fogadta el. Ha tehát összegezzük, 165 olyan ember akadt a faluban, aki távolmaradásával, érvénytelen vagy nemleges szavazat leadásával kifejezésre juttatta a Népfront listájával kapcsolatos ellenvéleményét. Ők a választói névjegyzékben szereplő 4483 személy 3,7%-át tették ki. Annak eldöntéséhez, hogy mindez mit jelentett országos, esetleg regionális összehasonlásban, további aprólékos kutatásokra lenne szükség, de ezek még nem állnak rendelkezésre.

Bencsik Andrásnétól a helyi Népfront elnöke, Havrán Mihály vette át a szót, átadta a megbízóleveket, s ezzel megalakult Csorvás 72 főből álló tanácsa. Pontosabban az a 72 ember, aki elment az alakuló ülésre, megtartotta az első tanácskozást. Ám már ekkor is akadtak hiányzók, hiszen a hivatalos létszám 81 fő volt, ahogyan az Kruzsicz János, a Végrehajtó Bizottság elnökhelyettesének egy 1951. szeptemberi felszólalásából kiderül.³⁶ A fegyelméletlenség vagy az érdektelenség, a közömbösség folyamatosan megmaradt, több alkalommal esett szó a távolmaradók kizárásáról, esetleges pénzbüntetéséről, de nem sok eredménnyel. Ráadásul a jelenlévők nagyjából kétharmada sem szólalt fel, csupán csendben végigülte a tanácskozásokat. Így azután nem meglepő, hogy az alakuló ülést követően tíz hónappal a Végrehajtó Bizottság elfogadott egy határozatot, melynek értelmében felkérték a helyi Népfrontot, hogy 16 új tagot jelöljenek a tanácsba.³⁷

Ám az alakuló ülés nem ért véget a tanács létrejöttével, mivel a Népfront elnöke megnevezte a Végrehajtó Bizottság tagjaira vonatkozó javaslatait, bár ez alighanem formális eljárásnak számított. A kilenc főből álló testület átment a község háza épületébe, és saját tagjai közül elnököt, elnökhelyettest és titkárt választott. A továbbiakban – a kitelepítés ideje alatt mindvégig – ők álltak a csorvási helyi hatalom élén. Közülük a 42 éves Maczák András került a tanácselnöki székbe. A szegényparaszti családban született, 1945-ben kilenc katasztrális holdat kapott férfit 1949-ben az Új Élet Tsz alapító tagja volt, és 1967-ig állt a helyi tanács élén. A helytörténeti lexikon szerzője pozitívként emeli ki, hogy vezetése idején 120 új ház épült a faluban, bővült az iskola, új vízmű, művelődési ház, könyvtár és mozi, valamint tanyasi

35 == MNL BéML XXIII. 712. a. 1/1950. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1950. október 26.

36 == MNL BéML XXIII. 712. a. 13/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. szeptember 16.

37 == MNL BéML XXIII. 712. b. 34/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. augusztus 19.

kollégium létesült.³⁸ Azt, hogy mindebben milyen szerepet játszott személyes vezetői teljesítménye, nem tudjuk megítélni, mint ahogyan azt sem, hogy 1956 októberében konkrétan ellene vagy mint a régi rend képviselője ellen lépett-e fel a csorvásiak egy része. Tény, hogy október 28-án a forradalmi tanács felszólítására írásban mondott le tisztségéről, míg két helyettesét, Kruzsicz Jánost és Temesi János vb-titkárt népgyűléseken hívták vissza, mivel ők jelezték, hogy készek folytatni a munkát a falu új vezetésének szolgálatában.³⁹ 1957 februárjában Maczák András visszatért a tanácselnöki székbe, és hosszú beszédben igyekezett igazolni, hogy „*mint az egész országban, úgy Csorváson is kezdettől fogva ellenforradalom volt*”.⁴⁰ Tehát ő, sok más helyi vezetővel ellentétben, átvészelte mind a Rákosi-korszakot, mind a forradalom okozta megrázkódtatást, mind a kollektivizálást, miközben az alsó szintű kádereket elég sűrűn cserélték, s jó néhányan felőrölték a különböző társadalmi-politikai konfliktusok során. Egy erősen propagandaízű cikkben, amely a *Népszabadságban* jelent meg 1957 elején, a falu népszerű Bandi bácsijaként írtak Maczákáról, aki „*tanyáról tanyára járt igazságot szolgáltatni az erőszakkal kuláklis-tára vett középparasztoknak*”.⁴¹

Annyi bizonyos, hogy míg Maczák András 1950-ben homo novus volt a közigazgatásban, addig Temesi János vb-titkárt a korábbi községi apparátusból emelték át, s vált a szocialista Csorvás fontos szereplőjévé. 1935-ben az orosházi Gubicza Szakiskolában tett „*másodrendű gyorstírói vizsgát*”,⁴² egy évre rá a Csorvási Sport Club intézőjeként írtak róla. Érdekesség, s egyben a községi elit szűkösségéről árulkodik, hogy a klub főtitkári tisztségét Fehér József főszolgabíró töltötte be,⁴³ aki húsz évvel később a csorvási forradalmi bizottság tagjaként a vb-titkárrá lett hajdani intéző eltávolítását követelte.⁴⁴ Temesi 1942-ben a községháza írnokainak egyike volt,⁴⁵ közvetlen háború utáni karrierjét nem ismerjük, mindenesetre 1950-ben már bizonyos ügyintézési tapasztalatok birtokában tették meg a Végrehajtó Bizottság

38 == Kasuba, 2010: 104.

39 == Erdmann, 2008: 123.

40 == Uo. 114.

41 == Horváth József: Csorváson már tisztább a láthatár. *Népszabadság*, 1957. február 24. 3. Ez a cikk egy, a korábbi *Szabad Népből* megjelent írás folytatása volt. A korábbi riportból kiderül, hogy 1953-ban az Új Élet Termelőszövetkezetből többeket kizártak, arra hivatkozva, hogy kulákok. Ezt Maczák András tanácselnök és a községi párttitkár is ellenezte, s végül 1956-ban megsemmisítették a kizárásról szóló döntést. Arról, hogy visszaléptek-e a kizártak a termelőszövetkezetbe, nem szólt a cikk. Lásd Horváth József: Elégtételt kaptak a csorvási középparasztok. *Szabad Nép*, 1956. május 24. 2.

42 == Vizsga a Gubicza-szakiskolában. *Orosházi Friss Hírek*, 1935. július 23. 5.

43 == Márkus (szerk.), 1936: 518.

44 == Erdmann, 2008: 125.

45 == Baross–Takács (szerk.), 1942: 424.

titkárává. A forradalmi napok, hetek hevült időszakát túlélve, huszonhárom éven át maradt meg tisztségében. 1973-ban vonult nyugállományba, és ennek alkalmából a Munka Érdemrend bronz fokozatát vehette át az Elnöki Tanács döntése értelmében.⁴⁶

Kruzsic János tanácselnök-helyettesről nem sikerült többet kiderítenem, viszont a falu élén álló vb további hat tagja közül hármuk életútjából is figyelemre méltó mozzanatokra bukkanhatunk. A tanács alakuló ülésén még a helyi Népfront nevében felszólaló, hat elemít végzett Havrán Mihály hamarosan a falu MDP-alszervezetének titkára lett,⁴⁷ akit 1956. november 1-jén a csorvási nemzetőrök letartóztattak, ám 1957 februárjában ő is jelen volt a tanács újjalakuló ülésén, sőt a jegyzőkönyv egyik hitelesítőjeként szerepelt. A legerősebb indulatok Havránnal kapcsolatban mutatkoztak a forradalom napjaiban Csorváson. Egy ismerőse azt állította, hogy a fiát a helybeli pártszervezet utasítására lötték le, amikor megpróbált átszökni a jugoszláv határon. Havrán Mihályon kívül egyébként Temesi Jánost is őrizetbe vették a nemzetőrök, neki az adószedéssel és a beszolgáltatással kapcsolatos sérelmeket rótták fel.⁴⁸ 1957 után Havrán kikerült a helyi elit köréből, az 1959-es állambiztonsági összefoglaló már egy „proletár származású” fiatal kádert, Kovács Jánost nevezett meg az ismét megalakult kommunista pártalapszervezet titkáráként.⁴⁹

A vb-tagok közül ifj. Szarka Sándor a csorvási gépállomáson dolgozott, és 1951 nyarán név szerint említették a megyei újságban a hanyag munkások között, mert ha „meglazul egy csavarja, leállítja a gépet, aztán ölbetett kezekkel várják, míg kiér hozzájuk a szerelő”.⁵⁰ Ennél többet nem tudunk Szarkáról, így azt sem, hogy a feljelentés határát súroló újságcikknek lett-e bármilyen következménye, vagy esetleg csak nyilvános figyelmeztetésnek szánták, netán valamilyen személyes konfliktus húzódott meg a háttérben.

Az eddigi vezetőkhez képest sokkal jobban kötődött az 1948, de még az 1945 előtti politikai rendszerhez is Gulyás Mihály igazgató-tanító, a tanács és vb egyik legértelmesebb és legszakyszerűbben fogalmazó tagja, aki főként szűkebb szakterülete, az oktatás kérdéseire szolt hozzá. A hívő katolikus családból származó fiatalember 1925-ben került Csorváásra, ahol a katolikus elemi népiskolában és a néhány évig fennálló iparostanonc-iskolában tanított. 1940-től a katolikus iskola igazgatója, tisztségét 1951-ig, az államosítást követően is megőrizte. Emellett 1930-tól harminc-

46 == *Magyar Közlöny*, 1973. május 13. 394. Temesi János neve felbukkan Csorvás történetének szerzői között is, ő írta a két világháború közötti időszakkal foglalkozó, tehát saját ifjúkorát is érintő fejezetet, „A kastélyok árnyékában” címmel. Szabó I. (szerk.), 1987: 35–56.

47 == *Községünk az idén is első lesz a tavaszi munkákban!* *Szabad Föld*, 1952. március 16. 3.

48 == Erdmann, 2008: 119.

49 == *ÁBTL* 3.1.5. O-14980. 182. Csorvás község operatív jellemzése, 1959. március 18.

50 == Meg kell javítani a cséplési munkát a csorvási gépállomáson, hogy a begyűjtés is jobban haladjon. *Viharsarok Népe*, 1951. augusztus 11. 3.

nyolc éven át a Csorvási Dalegylet karnagya, éveken át a római katolikus egyház-tanács jegyzője, 1948-ig a Csorvási Katolikus Kör titkára volt. 1956 és 1959 között ismét a belterületi iskolát igazgatta; a település általános iskolája ma az ő nevét viseli.⁵¹

Az 1950 és 1954 között regnáló vezetésben egymás mellett ült és tevékenykedett a két világháború közötti korszak vékony csorvási polgárságának értelmiségének jeles alakja, Gulyás Mihály; az 1945 előtti községházát alsóbb beosztású hivatalnokként ismerős a jelek szerint a különféle politikai rezsimnek szolgálatát is vállalni kész Temesi János; a szegényparaszti sorból származó, valamiféle ösztönös vezetői képességgel rendelkező, rendszerhű Maczák András; a falubeliek által messze legjobban utált, a hatalom megbízható emberének látszó és a forradalom után Csorvásról hamarosan eltűnő Havrán Mihály. A fentiek nyomán megállapítható, hogy különböző képességű, műveltségű, mentalitású emberek dolgoztak egy testületben, s vezették Csorvást a legkeményebb diktatúra éveiben. Ezt érdemes kiegészíteni a politikai rendőrség véleményével is, mivel az egyes településekről készített ún. operatív jellemzésekben számba vették azokat a helyi vezetőket, akikre lehet számítani az állambiztonság munkája során. Jelen esetben kifejezetten jó vélemény fogalmazódott meg Maczák András tanácselnökről: „Mivel a községet és annak összetételét igen jól ismeri, nagy segítséget tud adni a rendőri szerveknek.”⁵² Am a kitelepítettek szempontjából nem csupán a napi döntéseket meghozó és a szakapparátust irányító vb összetétele számított, hanem a tanácsé is, pontosabban azoké a hangadó személyeké, akik rendszeresen felszólaltak. Az egyes testületek szerepe és súlya eltért egymástól: 1951-ben heti rendszerességgel tanácskozott a vb, ami 53 ülést jelentett. A tanácsot nagyjából havonta hívták össze, nyáron, a mezőgazdasági munkacsúcsok alkalmával néhány rendkívüli ülésre is sor került, így összesen 16 alkalommal gyűltek egybe.

= = Csorvás főbb gazdasági és társadalmi problémái a kitelepítés kezdetén

Nem célom a tanács működésének részletekbe menő elemzése, csupán azt szeretném érzékeltetni, hogy nem csupán az államhatalom legalsó szintű szervéről volt szó, hanem egy olyan testületről, amely közvetlenül nézett szembe, találkozott a csorvási hétköznapokkal, a falut terhelő gazdasági és szociális kérdésekkel. Mivel ekkor még alapvetően agrárközösség volt Csorvás, nem meglepő módon a mezőgazdaság ügyei tették ki a tanácsülések napirendi pontjainak és a hozzászólások időtartamának legnagyobb részét. Mindenekelőtt a termelőszövetkezetek működési problémái, a kor nyelvén szólva a nagyüzemi gazdálkodás fejlesztése került terítékre. Hogy ez mennyire reménytelen ügynek látszott az igen komoly nagyüzemi hagyományokkal bíró Csorváson is, azt remekül érzékelteti Sebestyén József tanácsstag kifakadása néhány

⁵¹ = = Kasuba, 2010: 56–57.

⁵² = = ÁBTL 3.1.5. O-14980. 182. Csorvás község operatív jellemzése, 1959. március 18.

héttel azt követően, hogy a kitelepítettek megérkeztek a faluba: „*Azt tapasztalták, hogy a tanácsstagok sok esetben kerékkötői ennek a fejlődésnek, egyáltalán nem járulnak hozzá a nagyüzemi gazdálkodás kiépítéséhez, pedig hallgatással nem lehet a szocializmust építeni.*”⁵³

A másik fő téma a hivatalosan begyűjtésnek nevezett, rendkívül népszerűtlennek számító kötelező mezőgazdasági terménybeszolgáltatás volt. Ennek megoldatlansága folyamatosan foglalkoztatta a tanácsi apparátust, de érdemi válaszokat nem találtak a felmerült problémákra. Számptalan alkalommal került napirendre a be nem adott tojás, tej, zsír, sertéshús, búza, kukorica és burgonya kérdése, s az eleve irreális tervek megvalósítása a passzív vagy ellenséges falusi világban bukásra volt ítélve. Az ekkor még alapvetően a magángazdaságok által dominált paraszti közösség a saját ellátását és a termelés folyamatosságát helyezte előtérbe, és amennyiben módja nyílt rá, megpróbálta termékfeleslegét az állami ellenőrzést kikerülve értékesíteni, csak végső esetben teljesítette maradéktalanul a kötelező kvótákat. Az egész kérdés körüli feszültséget tükrözte Kruzsicz János tanácselnök-helyettes panaszkodása 1951 nyarán, a kitelepítés csorvási szakaszának kezdetén: „*A beszámolója során először is megállapítja, hogy a cséplés vontatott beindulása az egész begyűjtésre rányomja a bélyegét és így a járásban a község utolsó helyen áll a begyűjtés terén. Megállapította, hogy 100%-on felül még tanácsstagjaink közül senki sem teljesítette kötelezettségét, azonban még eddig tudomása szerint csak egy tanácsstag cséplelt el.*”⁵⁴

A felmerült problémák sorában megemlíthetjük a nagyüzemi táblák kialakítását célzó tagosítás megtorpanását, az elhanyagolt dűlőutakat, az üzemanyag- és alkatrészhiány miatt sokszor álló vagy éppen a magángazdaságoknak dolgozó, nagyüzemi tulajdonban lévő munkagépeket, valamint a munkavállalók anyagi és személyes érdekelttségének hiányát is. A gondokat a vezetés különböző szintjein is érzékelték, és direkt politikai-hatalmi logikát tükröző válaszokat adtak. Így például a járási tanács végrehajtó bizottságának rendelete alapján 1951. június 23-án ún. operatív bizottságot hoztak létre Csorváson, amelynek tagjai naponként járták a határt, ellenőrizték a különböző mezőgazdasági munkák állását.⁵⁵ A helyzet ettől vajmi keveset javult, hiszen az emberek személyes érdekelttsége és a gazdasági folyamatok irracionális volta mit sem változott. Egy hónappal később a községi vb kénytelen volt konstatálni, hogy még a helyi elit körében sem arat osztatlan lelkesedést az egész falura nehezedő és teljesíthetetlen terménybeszolgáltatási kötelezettség. A sokadik határozatban így fogalmaztak: „*Az Operatív Bizottság által történt beosztást fel-*

53 == MNL BéML XXIII. 712. a. 12/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. augusztus 14.

54 == MNL BéML XXIII. 712. a. 11/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. augusztus 5.

55 == MNL BéML XXIII. 712. b. 26/1951., 27/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. június 25., július 2.

tétlenül és minden körülmények között be kell tartani a vb. és tanácsstagoknak is, mert csak ezáltal remélhető a begyűjtés meggyorsítása és a cséplőgéptől közvetlenül a begyűjtő helyre való gabona beszállítás.”⁵⁶

A gazdasági életben mutatkozó zavarok nem meglepő módon áruhiánnyal párosultak, ahogyan ez a tanácsülések jegyzőkönyvéből is nagyon világosan kiderül. Kovács Jánosné felszólalásában a „*zsírellátás körül mutatkozó nehézségek*” megszüntetését kérte,⁵⁷ a tanács begyűjtési csoportjának beszámolójában a kenyérhiányt emelték ki,⁵⁸ Zsótér Péter tanácsstag pedig azt hangoztatta, hogy a munkások azért sem dolgoznak, mert nem kapnak elegendő zsírt és étolajat.⁵⁹ 1951 késő őszen ugyancsak Zsótér Péter tette szóvá, hogy „a földművesszövetkezeti boltban nem volt só, gyufa és egyéb közszükségleti cikk”, így azután a helyiek úgy vélekedtek, a „*tanács nem törődik a dolgozók érdekeivel*”.⁶⁰ A helyzet a következő két évben sem javult, sőt sokkal inkább romlott az egész országot s különösen az Alföldet sújtó rendkívüli aszály miatt, amely önmagában is komoly termés kieséssel járt, az egyéb gazdaságpolitikai intézkedéseket nem számítva.

A tanácsi vezető szervek iratanyagából kirajzolódó kép közel sem teljes, hiszen azok, akik valamilyen okból kifolyólag a politikai rendszer ellenségeinek számítottak, így az adókkal és munkaszolgálatral sújtott módos paraszti rétegek, a korábbi értelmiség és középosztály állásukat, vagyonukat, befolyásukat veszített képviselői, a községben 1948-ig tanító apácák, a római katolikus és az evangélikus gyülekezet hitüket aktívan gyakorló tagjai nem hallathatták hangjukat a nyilvános politikai térben, őket legfeljebb a hatalmat fenyegető, arra veszélyt jelentő erőként ábrázolják ezekben a forrásokban. A Rákosi-rendszer meggyőződéses híveinek szemében a kitelepítések során érkezők azért is tűntek veszélyes elemnek, mert az ellenség számát gyarapították. Mindezt Varga György tanácsstag tömören így summázta: „*Sok még a kulák és az ellenség pedig községünkben meg is szaporodott. Ne üljenek fel tanácsstagjaink ezek hangjára.*”⁶¹

Összességében azt mondhatjuk, hogy 1951 nyarán Csorvás nehéz hétköznapiakat élt át: a kiszámíthatatlan agrár- és adópolitika, a különböző szintű apparátusok

56 == MNL BéML XXIII. 712. b. 31/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. július 30.

57 == MNL BéML XXIII. 712. a. 10/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. július 8.

58 == MNL BéML XXIII. 712. b. 29/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. július 16.

59 == MNL BéML XXIII. 712. b. 30/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. július 23.

60 == MNL BéML XXIII. 712. b. 45/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. november 5.

61 == MNL BéML XXIII. 712. a. 12/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. augusztus 14.

felülről jelentkező nyomása, az ellátási zavarok komoly feszültséget generáltak. A falut irányító végrehajtó bizottság megpróbálta valahogy kezelni a krízishelyzetet, ám ez még akkor sem lett volna könnyű, ha csupa rátermett, felkészült, tapasztalt, széles körű legitimációval bíró vezető állt volna Csorvás élén. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a kitelepítés teremtette új helyzet legalább annyi kihívást jelentett a falu lakói számára, mint azoknak, akik 1951. június 14-én vagy 15-én leszálltak a Békéscsabáról begördülő vonat vagonjaiból. Mindkét fél számára új világ kezdődött.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
3.1.5. Operatív dossziék
O-14980. Orosházi járás

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (MNL BÉML)
XXIII. 712. a. Csorvás Nagyközség Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek.
XXIII. 712. b. Csorvás Nagyközség Tanácsának iratai. Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvek.

=== Hivatkozott irodalom ===

1949. évi népszámlálás

1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként.
Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996.

Anderle, 1998

Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Budapest, Pannonica Kiadó.

Baross–Takács (szerk.), 1942

Magyarország közhivatalainak cím- és adattára. IV. évfolyam. Szerkesztette:
Baross Endre – Takács József. Budapest, Magyarország Közhivatalainak
Cím- és Adattára Kiadóhivatala.

Dessewffy–Szántó, 1989

Dessewffy Tibor – Szántó András: „*Kitörő éberséggel*”. *A budapesti kitelepítések hiteles története*. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó.

Erdész, 2018

Erdész Ádám: Kitelepítettek és befogadók. Az együttélés színterei, formái és konfliktusai Mezőberényben. In *Honukban otthontalanok. Tanulmányok*

az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz. 87–115.

Karácsonyi, 1896

Karácsonyi János: *Békésvármegye története.* II. kötet. Gyula, Békés Vármegye
Törvényhatósági Bizottsága.

Kasuba, 2010

Kasuba István: *Csorvási arcok.* Csorvás, Pro-Urbe Csorvás Egyesület.

Kis-Kapin, 2018

Kis-Kapin Róbert: Kitelepítettek egy szabolcsi faluban, Gyulaházán. In *Honukban
otthonatlanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből.*
Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest–Pécs, ÁBTL–
Kronosz. 229–248.

Kósa, é. n.

Kósa László: Gazdálkodásról alkotott előítéletek és nemzeti sztereotípiák.
Magyarok, németek, románok egy alföldi mezővárosban. In uő: *Gyulai
dolgozatok.* Debrecen, Csokonai. 181–190.

Márkus (szerk.), 1936

Békés vármegye. Szerkesztette: Márkus György. Budapest–Cegléd, Sárík Gyula
és Géza Könyvnyomdai Műintézete és Könyvkiadó Vállalata.

Mikó, 2017

Mikó Zsuzsanna: *Államszervezet és közigazgatás Magyarországon 1945-től napjainkig.*
Budapest, Dialóg Campus.

Németh, 2011

Németh László: A magyar forradalomról. *Hitel*, 4. sz. 4–26.

Palasik, 2018

Palasik Mária: „A burzsoázia likvidálásához tartozik a kitelepítés.” A budapesti
kitelepítések politikatörténete, 1951–1953. In *Honukban otthonatlanok.*
Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből. Szerkesztette:
Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz. 15–54.

Papp, 2016

Papp István: Gályapadból laboratórium. Fluck Béla festőművész Csorváson.
Kommentár, 4. sz. 69–79.

Szabó F., 2008

Szabó Ferenc: A „viharsarki” mezővárosok társadalma a XIX. század végén.

In uő: *Két és fél évszázad az Alföld történetéből.* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár – Békés Megyei Levéltár. 243–250.

Szabó I. (szerk.), 1987

Nagyközség a Viharsarokból. Fejezetek Csorvás rövid történetéből. Szerkesztette: Szabó István. Budapest, Zrínyi.

Széchenyi, 2015

Széchenyi Kinga: *Megbélyezettek.* (2. kiadás.) Budapest, Helikon.

Takács, 2018

Takács Tibor: Megfigyelt, kitelepített, megfigyelt. Mikecz Ödön és a politikai rendőrség 1945 után. In *Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből.* Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz. 251–273.

Valuch, 1988

Valuch Tibor: *Rekviem a parasztságért.* (Határ füzetek, 3.) Debrecen.

Virágh, 1993

Virágh Ferenc: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára.* 3. kötet. *Békés megye.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

==== Sajtó ====

Magyar Közlöny, 1973

Népszabadság, 1957

Orosházi Friss Hírek, 1935

Szabad Föld, 1952

Szabad Nép, 1956

Viharsarok Népe, 1951

Kulcsszavak

=====

helyi hatalom, kitelepítés, Rákosi-korszak, társadalmi interakció, társadalomtörténet

Lovát gémeskútnál itató parasztember egy ismeretlen magyarországi tanyán, 1954.

Fortepan / Németh Tamás

/ Where Two Worlds Meet /

Displaced People from Budapest in Csorvás (Part I)

In my study, I am not seeking to answer who came to Csorvás – a village in Békés County – and why, nor how they later recalled the years of resettlement in their personal narratives. Rather, I am interested in those who welcomed them. What were the economic and social conditions in Csorvás, what conflicts arose with the group of strangers who appeared overnight, and how did they manage to resolve these tensions – to the point that, to the best of our knowledge, two of the displaced even remained in the village for an extended period? I aim to reverse the perspective of the existing literature: resettlement is not merely the story of those forced to leave Budapest but also that of the residents of the host communities. It resulted that members of the Hungarian society who otherwise would likely never have encountered were brought into close contact with one another. I am interested in interpersonal relationships, and the microhistorical perspective and methodology seemed to be the most suitable approach for this.
